

ЕКОЛОГО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ

У статті розглядається становлення і розвиток екологічної психології як міждисциплінарної галузі знань про психологічні аспекти взаємовідношення людини і навколишнього середовища. Обґрунтовується зростання інтересу до неї, обумовлене як загостренням глобальних екологічних проблем людства, так і потребами в психологічному забезпеченні реалізації концепції «сталого розвитку». Розглядається багатозначність поняття «екологія». Аналізується актуальність і значення психолого-екологічної підготовки майбутніх інженерів у процесі викладання дисципліни «Екологічна психологія». Розкрито значення і необхідність формування екологічної свідомості студентів, розвитку у них орієнтації на екологічний спосіб життя особистості.

Ключові слова: *екологічна психологія, екологічна свідомість, екологічний спосіб життя.*

Постановка наукової проблеми. В умовах глобальних екологічних загроз сучасного світу актуальним стає застосування усіх можливостей людства у запобіганні глобальній екологічній катастрофі. Видатний еколог сучасності Юджин Одум підкреслює, що успіх або невдача застосування екологічних принципів на благо людства у сучасному світі залежить не стільки від технології та науки про оточуюче середовище, скільки від економіки, права, політики, планування та інших гуманітарних наук, що до цього часу дуже мало були дотичні до екології [5]. В світлі цього підходу особливого значення набуває психологічна наука, оскільки головним чинником, що призводить до катастрофічних змін у довкіллі є людина та її діяльність.

Процес розвитку і диференціації наукового психологічного знання відповів на запити сьогодення створенням низки наукових дисциплін на стику екологічного і психологічного знання, які спрямовані на вивчення різних аспектів екології та екопсихології і розраховані на різні соціальні, вікові та професійні групи суспільства.

У межах проблем, що розглядають дослідження з екологічної психології – формування та розвиток екологічної свідомості, формування екологічної поведінки, оптимізація взаємодії людини та довкілля, психологія людини в екстремальних екологічних ситуаціях, формування екологічного способу життя та формування екологічної культури.

Але, як зазначає А.М. Львовичкіна, незважаючи на велику кількість наукових та науково-практичних розробок у сфері екологічної психології, екологічна ситуація у світі не тільки не покращується, але й погіршується. Саме тому необхідним є формування екологічної свідомості, яка характеризується певним ставленням до світу та до себе у цьому світі [4]. Розпочинати роботу з розбудови системи ефективної екологічної освіти необхідно на етапі професійного становлення майбутніх інженерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показує аналіз наукових публікацій і програм міжнародних психологічних конгресів інтерес світової психології до питань взаємодії людини із навколишнім середовищем (природним і антропогенним) швидко зростає. Це пов'язано, перед усім, з переосмисленням, по-перше, парадигм класичних психологічних досліджень і зростанням інтересу до екологічного і ситуаційного підходів в психології; по-друге, з філософським і психологічним осмисленням проблем взаємодії людини і суспільства із природою і біосферою; по-третє, із загостренням глобальних проблем виживання людства і з інтенсивним розвитком досліджень в межах концепції «Сталого розвитку», прийнятої ООН у 1987 році.

На сьогодні у психологічній науці досліджується широкий спектр проблем взаємодії людини і середовища. Так, проблеми оптимізації взаємодії людини та довкілля розглядаються у роботах О.Л. Верніка, О.В. Рудоміно-Дусятської, Ю.М. Швалба. Формуванню екологічної свідомості присвячено роботи О.В. Білоуса, І.В. Кряж, В.О. Скребця, В.А. Ясвіна; формуванню екологічної поведінки – роботи С.Д. Дерябо, О.С. Мамешіної. Психологія людини в екстремальних екологічних ситуаціях досліджувалась у роботах О.М. Гарнець, В.В. Рибалки, В.О. Скребця, С.І. Яковенка. Формування екологічного способу життя розглядала у своїй роботі О.О. Вовчик-Блакитна. Формуванню екологічної культури присвячено роботи В.Є. Борейка, О.Л. Верніка, С.М. Глазачева, О.М. Захлебного, І.Д. Зверєвої, М.М. Моїсеєва, В.О. Моляко, О.С. Перфілової, І.Т. Суравегіної.

Поняття «екологія» походить від двох грецьких коренів: *oikos* – «дім», «житло», «місце існування» та *logos* – «вчення», «знання», та в прямому перекладі означає «науку про місце існування».

Використання поняття «екологія», «екологічний» в сучасній психології значно розширило смислове поле самого поняття «екологія». Так, завдяки новому використанню поняття «екологія» набуло значення цілісності, паттерн взаємодії організму і середовища.

У трактовці крос-культурної антропології і психології екологію розуміють як навколишнє середовище, середовище існування людини.

Г. Бейтсон (2000) використовує термін «екологія розуму» під яким він розуміє новий спосіб думати про взаємодію людини і середовища. У. Бронфенбренер (1994), розробляючи модель розвитку людини, називає її «екологічною», а пізніше «біоекологічною». Він стверджує, що з самого початку процес розвитку є взаємодією організму з оточенням. Спираючись на концепцію Л.С. Виготського про «зони найближчого розвитку» У. Бронфенбренер говорить про співпадання обсягу понять «екологія» та «контекст розвитку». Автор робить акцент на соціальне середовище розвитку дитини, включаючи весь спектр умов – від найближчого оточення дитини до економічних умов життя сім'ї і існуючої політичної системи. Екологія розвитку в цій моделі – це реальні життєві умови розвитку дитини.

Е. Брунsvік ввів в психологію поняття «екологічна валідність», що визначається як ступінь відповідності умов експерименту досліджуваній реальності. В концепції Дж. Гібсона (1998) поняття «екологічний підхід», «екологічний світ» розкривають контекст єдності спостерігача і навколишнього світу, їх єдності у взаємному доповненні.

В концепції К. Левіна присутні поняття «психологічна екологія» і «екологічне оточення». Згідно К. Левіну, багатофакторне психологічне середовище існує в тому вигляді, як воно переживається особистістю і саме воно є значимим для аналізу її поведінки. У своїх ранніх роботах К. Левін намагався виключити біологічні і фізичні чинники середовища із розгляду психологічного поля. Однак дослідження 1940-1945 років показали існування сильного впливу таких «не-психологічних» чинників на психологічне поле. Саме тому у своїх пізніх роботах К. Левін об'єднує їх аналіз терміном «психологічна екологія». Наведений аналіз показує, що термін «екологія» у психологічних дослідженнях використовується в основному в значенні «контекст» і «цілісність».

Метою даної статті є здійснення теоретичного аналізу історії розвитку екологічної психології як наукового напрямку і навчальної дисципліни, а також актуальності і змісту психолого-екологічної підготовки майбутніх інженерів у процесі викладання дисципліни «Екологічна психологія».

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Сучасна екологічна психологія бере свій початок у 50-х роках ХХ століття. Саме в цей час у психологію приходить усвідомлення того, що існуюча «лабораторна психологія» не може дати повного уявлення про поведінку людини у реальному світі, оскільки не враховує усіх чинників, що існують у природних умовах. Екологічний підхід у психології пов'язаний із роботами американського дослідника Дж. Гібсона, який запро-

понував екологічну психологію, як напрямок дослідження впливу екологічних чинників на психіку людини. Вихідним положенням цього підходу стало розуміння того, що людина живе в «екологічному світі», який представлено психологічним виміром – відображенням реальної дійсності у психіці людини, яке є суб'єктивним і неповторним. Завдання психологічної екології її автор вбачав у вивченні найбільш значущих для людини екологічних чинників та їх дії на психічне здоров'я і поведінку людини.

У 80-ті роки ХХ століття дослідження психологічних аспектів взаємодії людини і середовища були об'єднані в напрямок, під назвою «психологія навколишнього середовища» (Environmental Psychology). Цей напрямок мав суттєві відмінності від психологічної екології. Якщо у психологічній екології взаємодія людини і середовища розглядається на основі екологічного (біологічного, психофізіологічного) підходу, то у психології навколишнього середовища ця взаємодія розглядається з позицій психологічної науки, досліджується системний вплив життєвого простору на людину. Середовище при цьому є системою, що включає не тільки природні чинники, але й особливості людського сприймання і переживання навколишньої дійсності.

Сучасна екологічна психологія почала формуватися у 90-ті роки ХХ століття, на тлі усвідомлення того, що екологічну кризу неможливо подолати без змін у свідомості людини. Саме екологічна свідомість є ключовим поняттям екологічної психології. Як зазначає український дослідник В.О. Скребець, екологічна психологія з самого початку свого розвитку мала різні методологічні напрямки в російській і українській психології. В російській моделі екологічна психологія ґрунтується на класичній методології універсальної етики [2; 7; 12], цільове призначення якої – дійти розуміння рівноцінності життя кожної живої істоти на Землі. В українській екологічній психології теоретичні основи компліцит-концептуального методологічного підходу виходять із необхідності цілеспрямованого впливу на людську свідомість і орієнтацію її у екологічну площину [8; 9].

Екологічна свідомість, як центральне поняття екологічної психології потребує свого формування у процесі розвитку людини [4; 11]. Потреби людини, серед яких традиційно виділяють біологічні і соціальні, природні і духовні, інтелектуальні, культурні, знаходять своє нове розуміння, не розподіляючись на вищі і нижчі. Саме біологічні потреби у підтримці, збереженні і відтворенні життя як окремої людини, так і людства в цілому виходять на передній план перед лицем цілком можливого самознищення людства. Духовно-моральний розвиток людства потребує формування екологічної культури.

Центральне завдання екологічної психології російські дослідники вбачають у дослідженні індивідуальної і групової екологічної свідомості, яку вони розуміють як сукупність екологічних уявлень, ставлення до природи, а також стратегії і технології взаємодії з нею [2]. Предметом екологічної психології при цьому є екологічна свідомість, що розглядається у соціогенетичному, онтогенетичному і функціональному аспектах.

У роботах російських вчених виділяються наступні принципи положення екологічної психології [1; 3; 6]:

1. У відношеннях людини і середовища розглядається тільки взаємодія людини зі світом природи. Антропогенне, соціальне середовище, внутрішній світ людини, інші середовища життєдіяльності людини в екологічній психології не розглядаються.

2. «Світ природи» розглядається як сукупність конкретних природних об'єктів і природних комплексів.

На відміну від цього підходу український дослідник В.О. Скребець пропонує розглядати середовище існування людини у широкому зовнішньому (екзогенному) і внутрішньому (ендогенному) контексті [10]. В цьому сенсі підхід української екологічної психології передбачає вивчення спектру значущих для людини переживань, відношень і впливів у взаємодії із широким життєвим середовищем. Саме тому центральним об'єктом дослідження екологічної психології є свідомість, ставлення людини або групи людей, їх переживання екологічної дійсності. Досліджуючи значимі переживання людей, їх установки, настрої, занепокоєння, надії або розчарування, що пов'язуються із переживаннями впливу навколишнього середовища, екологічна психологія в українському психологічному підході стає наукою, що вивчає характер і особливості психологічних впливів з боку природного, соціального і антропогенного оточення, а також внутрішнього середовища самої людини [11].

Актуальність вивчення гуманітарної складової в системі екологічної освіти майбутніх інженерів обумовлена невідповідністю організації природно-просторового середовища людини із потребами її індивідуальності. Метою еколого-психологічної освіти майбутніх інженерів є формування і розвиток екоцентричної екологічної свідомості, формування екологічної відповідальності і компетентності, а також екологічної культури особистості.

Для реалізації психолого-екологічної підготовки в технічному університеті нами був розроблений курс навчальної дисципліни «Екологічна психологія» для студентів усіх інженерних спеціальностей. Дисципліна спрямована на формування таких компетентностей, як здатність ефективно будувати діяльність на основі екологічного підходу до середовища і людини; використовувати основні положення екологічної психології при вирішенні професійних

завдань; формувати просторово-територіальний устрій об'єктів навколишнього середовища з урахуванням психологічного впливу екологічного середовища на людину.

Під час навчання студенти отримують знання про основні положення, понятійно-термінологічний апарат дисципліни, основні напрямки екологічної психології; роль і місце екологічної свідомості як компоненту антропоєкосистеми і психологічний феномен; особливості сприймання людиною навколишнього середовища та виокремлення значимих для суб'єкта чинників несприятливого розвитку цього середовища; мотивацію екологічної поведінки, причини дій осіб, відповідальних за завдання шкоди довкіллю, а також тих, хто намагається будь-якими (навіть неадекватними) засобами зупиняти дії перших; психологічні наслідки впливу різноманітних чинників середовища на людину; психологічні наслідки екологічної кризи; психологічні засоби екологічного виховання.

Навчальна програма дисципліни передбачає проведення лекційних і практичних занять, у ході яких реалізуються діагностичний, корекційний і розвивальний компоненти: відбувається діагностика уявлень і ставлень студентів до екологічних та екопсихологічних проблем, у ході обговорень і дискусій робляться важливі висновки, виконуються вправи і практико-орієнтовані завдання. Студенти вчаться проводити психологічний аналіз житлового, виробничого, навчального, міського, інформаційного та віртуального середовища та його впливу на людину з позицій екологічної психології; скласти рекомендації по оптимізації різних видів середовища з позицій його впливу на людину; використовувати отримані знання про психологічні явища і закономірності у професійній діяльності, повсякденному житті.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, розглядаючи екологічну психологію як самостійний науково-психологічний напрямок, основними завданнями якого є дослідження, розробка і впровадження засобів і методів екологічної корекції екологічної свідомості людини, формування в неї екологічної поведінки і діяльності.

Високий рівень розвитку екологічної свідомості може бути побудований на прийнятті у якості базових наступних позицій:

- Найвищою цінністю є гармонійний розвиток людини і навколишнього середовища. Природне визначається як самоцінне, що має право існувати незалежно від корисності для людини. Людина не є власником природи, а лише одним з членів антропоєкосистеми.
- Світ людей і світ природи є елементами єдиної системи, де не існує ієрархії та протиставлення.

- Мета взаємодії людини із природою – максимальне задоволення як потреб людини так і потреб усього природного довкілля. Ідея впливу на природу змінюється на ідею взаємодії з нею.
- Характер взаємодії з природою визначається свого роду «екологічним імперативом»: правильним і дозволеним є те, що не руйнує природної екологічної рівноваги.
- Природа і все природне сприймається як повноцінний суб'єкт у взаємодії із людиною.
- Етичні норми і правила поширюються як на взаємодію між людьми, так і на взаємодію із світом природи і усім навколишнім середовищем.
- Розвиток природи і людини розглядається як процес коеволюції, взаємовигідної єдності.
- Природоохоронна діяльність має за мету збереження природи заради неї самої.

Для успішного вирішення цих завдань необхідним є розвиток психолого-інформаційних та психолого-педагогічних технологій, що сприятимуть становленню і розвитку екологічної свідомості людини. Особливого значення набувають психолого-педагогічні технології підготовки майбутніх інженерів, здійснення цілеспрямованої еколого-психологічної підготовки у процесі вивчення навчальної дисципліни «Екологічна психологія».

Список використаних джерел

1. Глебов В.В. Экологическая психология: учеб. Пособие / В.В. Глебов. – М.: РУДН, 2008. – 243 с.
2. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин. – Ростов н/Д.: Феникс, 1996. – 480 с.
3. Калмыков А.А. Введение в экологическую психологию / А.А. Калмыков. – М.: Изд-во МНЭПУ, 1999. – 128 с.
4. Львовичкіна А.М. Особистісно-орієнтований підхід у процесі викладання екологічної психології / А.М. Львовичкіна // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Т. 7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2008. Вип. 15. - С. 179-182.
5. Одум Ю. Основы экологии / Ю. Одум. – пер. с англ. – М.: Мир, 1975. – 740 с.
6. Панов В.И. Методологические аспекты экологической психологии / В.И. Панов // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Т.7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2005. Вип. 2. Ч. 2. С. 77-88.
7. Панов В.И. Экологическая психология: Опыт построения методологии / В.И. Панов. – М.: Наука, 2004. – 197 с.
8. Скребец В.А. Методология экологической психологии в украинских и российских исследованиях // Гуманитарный вектор. - Серия: Педагогика, психология, 2014. – Вип. № 1(37). – С. 84-93.

9. Скребець В.О. Сучасний стан та пріоритетні напрями розвитку екологічної психології в Україні // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Т.7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К. 2005. Вип. 5.4.2. – С. 235-245.
10. Скребець В. О. Інтрапсихічне середовище як явище онкологічної психології в екопсихологічному контексті / В.О. Скребець // Актуальні проблеми психології: зб. наук.пр. Т. 7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Житомир: Вид- во ЖДУ ім. І.Франка, 2011. Вип. 26. - С. 511-521.
11. Шлімакова І. І. Сучасні підходи до визначення змісту та структури екологічної свідомості / І.І. Шлімакова // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. пр. Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. Луганськ, 2011. - № 1 (25). - С. 170-175.
12. Ясвин В.А. Психология отношения к природе / В.А. Ясвин. – М.: Смысл, 2000. – 456 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Hlebov V.V. Jekolohycheska psykholohyia: ucheb. Posobyе / V.V. Hlebov. – М.: RUDN, 2008. – 243 s.
2. Deriabo S.D., Yasvyn V.A. Jekolohycheskaia pedahohyka y psykholohyia / S.D. Deriabo, V.A. Yasvyn. – Rostov n/D.: Fenyks, 1996. – 480 s.
3. Kalmykov A.A. Vvedenye v jekolohycheskuiu psykholohiyu / A.A. Kalmykov. – М.: Yzd-vo MNJEPY, 1999. – 128 s.
4. Lovochkina A.M. Osobystisno-orіentovanyi pidkhhid u protsesi vykladannia ekolohichnoi psykholohii / A.M. Lovochkina // Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk.pr. T. 7. Ekolohichna psykholohiia / In-t psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Kyiv, 2008. Vyp. 15. - S. 179-182.
5. Odum Ju. Osnovy jekologii / Ju. Odum. – per. s angl. – М.: Mir, 1975. – 740 s.
6. Panov V.I. Metodologicheskie aspekty jekologicheskoy psihologii / V.I. Panov // Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk.pr. T.7. Ekolohichna psykholohiia / In-t psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy. Kyiv, 2005. Vyp. 2. Ch. 2. S. 77-88.
7. Panov V.I. Jekologicheskaja psihologija: Opyt postroenija metodologii / V.I. Panov. – М.: Nauka, 2004. – 197 s.
8. Skrebec V.A. Metodologija jekologicheskoy psihologi v ukrainskikh i rossijskikh issledovaniyah // Gumanitarnyj vektor. - Serija: Pedagogika, psihologija, 2014. – Vyp. № 1(37). – S. 84-93.
9. Skrebets V.O. Suchasnyi stan ta priorytetni napriamy rozvytku ekolohichnoi psykholohii v Ukraini // Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. pr. T.7. Ekolohichna psykholohiia / In-t psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy. – К. 2005. Vyp. 5.4.2. – С. 235-245.
10. Skrebets V. O. Intrapsykhichne seredovyshche yak yavyshe onkolohichnoi psykholohii v ekopsykhologichnomu konteksti / V.O. Skrebets // Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk.pr. T. 7. Ekolohichna psykholohiia / In-t psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Zhytomyr: Vyd- vo ZhDU im. I.Franka, 2011. Vyp. 26. - S. 511-521.

11. Shlimakova I. I. Suchasni pidkhody do vyznachennia zmistu ta struktury ekolohichnoi svidomosti / I.I. Shlimakova // Teoretychni i prykladni problemy psykholohii: zb. nauk. pr. Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. Volodymyra Dalia. Luhansk, 2011. - № 1 (25). - S. 170-175.
12. Jasvin V.A. Psihologija otnoshenija k prirode / V.A. Jasvin. – M.: Smysl, 2000. – 456 s.

Мейтарчан С.Ю. Эколого-психологическая подготовка будущих инженеров

В статье рассматривается становление и развитие экологической психологии как междисциплинарной отрасли знаний о психологических аспектах взаимоотношений человека с окружающей средой. Обосновывается рост интереса к ней, обусловленный обострением глобальных экологических проблем человечества с одной стороны, так и проблемами психологического обеспечения реализации концепции «устойчивого развития» с другой. Рассматривается многозначность понятия «экология». Анализируется актуальность и значение психолого-экологической подготовки будущих инженеров в процессе преподавания дисциплины «Экологическая психология». Раскрыто значение и необходимость формирования экологического сознания студентов, развития у них ориентации на экологический образ жизни личности.

Ключевые слова: экологическая психология, экологическое сознание, экологический образ жизни.

Meytarchan S. Environmental psychology training of the future engineers

The article deals with the formation and development of environmental psychology as an interdisciplinary field of knowledge about the psychological aspects of the relationship between humans and the environment. It's substantiating growing interest in it due as aggravation of global environmental problems humanity and psychological needs in promoting the implementation of the concept of "sustainable development". We are considering the multiplicity of the term "ecology". It's analyzing the relevance and importance of psychological and environmental training of the future engineers in the process of teaching "Environmental Psychology". It reveals the importance and necessity of environmental awareness of students of them focus on the ecological lifestyle of the individuals.

Keywords: environmental psychology, ecological awareness, ecological lifestyle.